

Kazaklara Ait Bir Köken Miti ve Cengiznâme: Kazaktıñ Tübü

Raşit ÇÖLOĞLU¹

Öz: Cengiz Han ve neslinin hayatını konu alan eserlere Cengiznâme adı verilir. Doğu Türkleri arasında XIII. yüzyılda ortaya çıkan Cengiznâmeler Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın hayatı, kişiliği ve fetihleri ile ilgili olarak Cengiz Han'ın oğulları tarafından yönetilen Türkler tarafından anlatıla gelir. Kazaklar arasında derlenen Cengiznâmelerden biri olan Kazaktıñ Tübü, Cengiz Han'ı “Şiñgis” karakteriyle sembolize ederek onun atalarını, annesini, annesinin ona olağan dışı bir şekilde hamile kalışını, doğumunu, hükümdarlık becerilerini, Tanrı tarafından seçilmiş bir kişi oluşunu ve kendinden sonra gelen nesilleri anlatır. Efsanenin sonunda Kazakların büyük hanı Abılay Han ile Şiñgis arasındaki akrabalık ilişkisine yer verilir. Makalede Kazaktıñ Tübü'nün Türkiye Türkçesi'ne yapılan çevirisinin ardından Moğolların Gizli Tarihi, Defter-i Cengiznâme ve Hannâme isimli eserlerin ilgili kısımları Kazaktıñ Tübü ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonunda tespit edilen benzerlik ve farklılıklar açıklanmıştır. Makalede, Kazaktıñ Tübü efsanesinde yer alan motifler değerlendirilmiştir ve bu efsanenin Türk Dünyasındaki Cengiz Han algısı için önemine değinilmiştir. Ayrıca Cengiz Han hakkında benzer bilgiler veren bir anlatının geniş Türk coğrafyasında nasıl bu kadar yaygın olduğu tartışılmıştır. Moğolların Gizli Tarihi'nde yer alan Cengiz Han'ın köklerine ilişkin bilgilerin kaynağının Türk boyları olabileceği tezi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cengiznâme, Cengiz Han, Kazaklar, Kazaktıñ Tübü.

An Origin Myth of the Kazakhs and Genghisnâme: Kazaktıñ Tübü

Abstract: The works dealing with the life of Genghis Khan and his generation are called Genghisnâme. XIII. The Genghisnâmes, written in the 16th century, tell about the life, personality and conquests of the Mongol ruler Genghis Khan by the Turks, led by the sons of Genghis Khan. *Kazaktıñ Tübü*, one of the Genghisnâmes collected among the Kazakhs, symbolizes Genghis Khan with the character “Şiñgis” and tells about his ancestors, his mother, his mother's unusual pregnancy, his birth, his ruling abilities, his being chosen by God and the generations that follow him. At the end of the legend, the kinship between Ablai Khan, the Great Khan of the Kazakhs, and Şiñgis is mentioned. In the article, after translating *Kazaktıñ Tübü* into Turkish, the corresponding parts of the works *The Secret History of the Mongols*, *Defter-i Cengiznâme* and *Hannâme* were compared with *Kazaktıñ Tübü*. The similarities and differences found at the end of the comparison are explained. The motives of the *Kazaktıñ Tübü* legend were evaluated. The importance of this legend for the perception of Genghis Khan in the Turkish world was mentioned. It was discussed how a narrative that gives similar information about Genghis Khan is so widespread in the vast Turkish geography. It was theorized that the source of information about the roots of Genghis Khan roots contained, which is included in *The Secret History of the Mongols*, could be the Turkic tribes.

Key Words: Genghisnâme, Genghis Khan, Kazakhs, Kazaktıñ Tübü.

¹ Dr., Erciyes Üniversitesi, E-posta: rasitcologlu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8560-6463

Giriş

Milletlerin pek çoğu köklerinin nereye dayandığına, ilk atalarının nasıl ortaya çıktığına, ulus isimlerinin nereden geldiğine dair bir takım efsanelere sahiptir. Bu efsaneler tarihsel bilgiler olmamakla birlikte içinde barındırdıkları motiflerle kültür kodlarını yansıtır. Gerçek dışı olan bir anlatı bile o halkın atalarına, dünyaya, evrene ve insana bakışının nadir çizgilerini nesiller boyu aktarmış, bu süreçte kazandığı kendine has karakteri muhafaza etmiştir. *Kazaktıñ Tübü* de bu türden bir efsanedir. W. Radloff'un 1870 yılında yayınladığı *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens III. Kirgisische Mundarten* isimli kitabında yer alan efsanede Kazakların kendi kökenleri hakkındaki inanışları mitolojik ve masalsı öğelerle karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu efsanenin teması, Cengiz Han'ın ataları, annesi, doğumu, hükümdarlık becerileri ve kendinden sonraki soyu üzerinedir. Kazakların dışında bilhassa Kıpçak coğrafyasındaki diğer Türk boylarına dair destan, efsane ve masal türünden folklor ürünlerinde de karşımıza çıkan *Cengiz Han kültü*, başlı başına geniş bir inceleme konusudur. Cengiz Han soyunun efsanevi hayatlarını hikâye eden bu eserlere Cengiznâme veya Çingiznâme denir. Cengiznâmeler Orta Asya Türkleri arasında çok yaygın olarak bilinen destanî hikâyelerdir. Doğu Türkleri arasında XIII. yüzyılda ortaya çıkan Cengiznâmelerin Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın hayatı, kişiliği ve fetihleri ile ilgili olarak Cengiz Han'ın oğulları tarafından yönetilen Türkler tarafından anlatıla geldiği söylenebilir (Altınkaynak, 2007, s. 1). Abdulkadir İnan ise Cengiznâmelerde görülen yoğun Türk kültürü izlerinden dolayı Cengiznâmeleri kadim Oğuz ve Uygur hükümdarların soylarına dair anlatıla gelen menkıbelerin Moğol fethinden sonra Cengiz adı etrafında toplayan bir eser olarak tanımlar (İnan, 1934b; İnan, 1987, s. 204). Bu anlatılarda Cengiz Han'ın efsanevi atalarına da yer verilmektedir. Bu atalar arasında *Moğolların Gizli Tarihi*'nde (Mongol-un Niguça Tobçıyan) hikâyesi anlatılan Alan Ho'a'nın dikkate değer bir konumu vardır. Makalede incelenen Kazak efsanesinde de Alan Ho'a'nın yerini tutan Han kızı önemli bir rol üstlendiği için *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki ve bazı Türk boylarının folklorundaki Alan Ho'a ve Cengiz Han temalı anlatılara yer verilecek ve ardından Kazaklardan derlenen ve Türkiye Türkçesine aktarılan *Kazaktıñ Tübü* efsanenin incelemesi yapılacaktır.

Moğolların Gizli Tarihi ile Cengiznâmelerde Alan Ho'a ve Işıktan Doğan Çocuk

Moğolların Gizli Tarihi'ne göre Börte Çino (Bozkurt) ve Ho'ai/Goa² Maral'ın (Ak Maral) neslinden gelen Toroholcin'in Duva-sohor ve Dobun-mergan adında iki oğlu vardır. Bir gün bu iki kardeş Burhan Haldun dağına çıkar. Üç günlük yolu görebilen Duva-sohor bir grup insanın göç ettiğini ve Tunggelik nehri boyunca akıntı istikametinde kendilerine doğru yaklaştıklarını görür. Kalabalığın arasındaki bir arabada oturan güzel bir kız fark eder ve eğer kimseye verilmemişse kardeşi için isteyeceğini belirtir. Kardeşi Dobun-mergan o kabilenin yanına gittiğinde gerçekten de Alan Ho'a adında güzel bir kızın olduğunu ve kimseye verilmediğini öğrenir. Alan Ho'a Dobun-mergan ile evlenir ve Bugunotay ve Belgunotay adında iki oğulları olur. Bir gün Dobun-mergan ormanda Uryanghat'lardan bir adamın kestiği bir geyiği pişirdiğini görür ve ondan bir parça ister. Geyiğin büyük bir kısmını omuzlayan Dobun-mergan Baiyaut kabilesinden fakir biri olan Ma'alih ve küçük oğluyla karşılaşır. Ma'lih oğlunu o geyik etiyle takas ederek çocuğu hizmetine alır. Böylece yaşayıp giderken Dobun-mergan ölür. Kocasının ölümünün ardından Alan Ho'a üç oğul daha dünyaya getirir. İsimleri Buhu-hadagi, Buhatusalci ve Bodonçar-munghah'tır. Dobun-mergan'dan olan çocukları annelerinin hizmetçiden hamile kaldığından şüphelenirler. Bu dedikoduyu duyan Alan Ho'a çocuklarını bir araya toplar ve bir ziyafet verir. Sonra onların ellerine birer ok vererek kırmalarını ister. Onlar okları kolayca kırarlar. Ardından beş oku birbirine bağlayıp hepsini birden kırmalarını ister. Beş çocuğu sırayla dener ancak başarılı olamazlar. Bunun üzerine Alan Ho'a büyük iki oğluna şüphelenmekte haklı olduklarını, ancak aslında her gece sarı bir adamın çadırın tepesindeki bacasından sızan ışık vasıtasıyla girerek karnını okşadığını ve onun nurunun vücuduna geçtiğini, çıkarken de güneş ve ayın nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıktığını söyler. Bu yüzden küçük kardeşlerinin Tanrı oğlu olduklarını, onları karabaşlı adi insanlarla mukayese ederek böyle konuşmamalarını, onların bütün insanların hanı olduklarında adi halkın hakikati anlayacağını belirtir. Alan Ho'a'nın ölümünün ardından Bodançar diğer dört kardeşi tarafından dışlanır ve ona mirastan pay verilmez. Kendisinin akraba sayılmadığını anlayan Bodançar atına binip Onan nehri boyunca akıntı istikametinde gider. Balçun-ara bölgesinde kedisine ottan bir kulübe yapar. Bir doğanı yakalayıp eğitir ve kuş avlamaya başlar. Bazen de

² Muhtemelen Goa Maral'daki "goa" ile ilişkili olan "ho'a" veya "koa" "ak" ve "güzel" anlamına geliyordu. Ho'ai/Goa hakkında bkz (Çöloğlu, 2022: 263). Kırgız Türkçesinde "kuu" ak, beyaz anlamına gelmektedir (Yudahin, 1998). *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Cengiz Han'ın ecdatları arasında Goa Maral ve Alan Ho'a dışında Mangholcin-ho'a ve Borohçin-ho'a isimli bir kadınların da var olması (Temir, 1986: 4) "ho'a"nın kutsal soydan kadınlar için kullanılan bir niteleme olduğunu göstermektedir. Kazakça bir Cengizname olan *Monggoldung Kupiya Şejiresi*'nde Goa Maral'dan "Maral Sulu" (Güzel Maral), Alan Ho'a'dan ise "Alun Sulu" (Güzel Alun) olarak bahsedilmektedir (Gülensoy, 2007: 264-265).

kurtlardan kalan artıklarla beslenir. Baharda ördek ve kazlardan bol bol yakalar. Büyük kardeşi nehir boyunca onu aramaya çıkar. Yolda karşılaştıklarına kardeşini sorar. Onlar da Bodançar'ın yakaladığı kuşların tüyünün fazlalığından bahseder. İki kardeş karşılaşır. Bodançar büyük kardeşine orada yaşayan halkın zayıflığından bahsedip onları ele geçirmeyi teklif eder. Sonra tüm kardeşler Bodançar'ın önderliğinde o halkı yağma eder ve at sürüsü, yiyecek, hizmetçi ve barınak sahibi olurlar (Temir, 1986, s. 4-12).

Volga-Ural bölgesindeki Tatar ve Başkurtlar rivayetlerine göre XIII. yüzyıl ile XVII. yüzyıl arasında yazıldığı düşünülen Cengiznâmelerden biri *Defter-i Cengiznâme*'dir. Bu eserin dört nüshasından birbirine oldukça benzeyen iki nüshası Altınkaynak (2007) ve Şişman (2008) tarafından incelenmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu esere göre Altın Han ve karısı Körleviç'in Ülemâlik Körkli adında bir kızları olur. Kız çok güzeldir. Onu Ay ve Güneş de dâhil kimse görmesin diye taş saraya koyarlar. Kız bir gün dadısına dışarıyı görmek istediğini söyler. Dadısı pencereyi açınca güneşin ışığını gören kız kendinden geçer. Uyandığında hamile olduğunu anlar. Kızının hamile olduğunu öğrenen Altın Han dedikodulardan çekindiği için onu Altın bir gemiye bindirip Tün Denizi'ne salarlar. Şaba Sokur adında alnında tek gözü olan Türkmen, bir gün denizde altın bir gemi görür. Şaba Sokur ve Tumaul Mergen gemiyi ip bağlı okla vurarak ele geçirir. Kız ve yanındakileri Tumaul Mergen, gemiyi ise Şaba Sokur alır. Bir süre sonra Ülemâlik Körkli bir oğlan doğurur. Adını Duyın Bayan koyarlar. Daha sonra kız Tumaul Mergen'den Bödenetay ve Belgütay adlarında iki oğlan doğurur. Duyın Bayan büyüyünce Altın Han neslinden Alango ile evlenir. Ondan Bodoncar, Kagıncar ve Salcut adında üç oğlu olur. Duyın Bayan bir gün çocuklarının hanlığa layık olmadığını, bu yüzden kendisi öldükten sonra ışık olup geleceğini ve kurt olup çıkacağını ve Alango'nun iyi bir erkek çocuğa hamile kalacağını, Alango'ya sahip çıkmalarını söyleyip ölür. Birgün Bödenetay ve Belgütay geyik avından dönerken aç insanlarla karşılaşır. Onlara bir but verip karşılığında Yalın adında çocuğu Alango'ya yardımcı olması için alırlar. Bodoncar, Kagıncar ve Salcut halka çok zulmederler. Alango onları uyarır ve halka Duyın Bayan'ın müjdelediği erkek çocuğu beklemelerini söyler. Üç kardeş Alango'nun eşi öldüğü için hamile kalamayacağını, belki Yalın ile oynaşıp çocuk yapabileceğini halka söyler. Halk Alango'ya inanmaz. Alango görmeleri için üç kişi göndermelerini, bu gücün güneş olup ineceğini, kurt olup çıkacağını söyler. Daha sonra bu üç kişi Alango'nun çadırına gökten ışık girdiğini ve kurdun çıktığını görürler. Sonra bu kurt "Cengiz!" diye seslenir. Bir süre sonra Alango, Cengiz'i dünyaya getirir. Halkını adaletle yönetir. Ama üç erkek kardeşi onu kıskanıp öldürmek isterler. Halk, hanlığın Cengiz'in elinden alınmasını istemez. Bunun üzerine üç kardeş babalarından kalan mirası bölüşürler ama paha

biçilmez altın sadağı paylaşamazlar. Alango'ya bu sadağı istediği oğluna vermesini söylerler. Alango onlara kuşaklarını pencereden sarkıtmalarını, kimin kuşağı gün ışığına değip asılı kalırsa sadağı onun alacağını söyler. Üç kardeşinki asılı kalmazken Cengiz'in kuşağı asılı kalır. Ama kardeşleri Cengiz'i öldürme niyetinden vazgeçmezler. Bunun üzerine Cengiz, Tekelik nehrinin (Moğolların Gizli Tarihi'nde Tunggelik nehri) başına gidip yurt tutar. Burada avladığı kuşların tüyünü nehre bırakır. Annesi, nehrin aşağısında bu tüyleri gördükçe Cengiz'in yaşadığını anlar. Halk üç kardeşin zulmünden bıkar. Alango'ya Cengiz'i sorup yerini öğrenirler. Cengiz halkının desteği ile yurduna döner ve kendini istemeyen kardeşlerini öldürür. Kongrat Batır'ın kızı Börte Kuçın öldürülenlerin birer erkek çocuğunu saklayıp kurtarır. Cengiz bunu öğrenip Börte Kuçın'a nedenini sormak için huzuruna çağırır. Börte Kuçın'ı gören han ona hayran olur ve neden yaptığını öğrenip onu affeder. İkisi evlenir ve Yöçi, Çaday, Kerey, Toli adlarında çocukları olur. Ülkesini büyütür ve dört oğluna paylaşır. Yetmiş iki yaşında ölür (Altınkaynak, 2007, s. 9-19; Şişman, 2008, s. 456-469).

Özbeklerin *Hannâme*'sinde yer alan rivayete göre ise Kıyat kabilesinden bir adam ardında Alan-Kowa isimli karısıyla birlikte üç oğul bırakarak ölür. Bir gece kadın yatarken pencereden Ay ışığı girer ve bu ışık arslan veya kurt şeklinde çıkıp gider. Kadın bu ışıktan gebe kalır. Kızının hamile olduğunu öğrenen annesi, kızın babası Buyan Han Uygur seferinden dönmeden önce onu bir sandık içine koyup Serûş nehrine bırakır. Dürlüğün boyundan iki arkadaş nehir kenarından avlanmaktadır. İsimleri Dam-Buga ve Duvay'dır (Duva-sohor). Bunlar nehirden gelen sandığı görüp yakalar ve içinde güzel bir kız görür. Kızı illerine getirdikten kırk gün sonra bir oğlan doğurur. Ona Buzancar (Bodonçar) adını koyarlar. Kız üç yıl sonra tek gözlü Duvay ile evlenir on iki oğlu olur. Annesi en çok Buzancar'ı sever. Bu yüzden diğeri onu kıskanır. Alan-Kowa oğlunu kıskanç kardeşlerinden korumak için onu nehre götürür ve nehrin kaynağına, soydaşlarının olduğu yere gitmesini ister. İyi olduğunu haber vermesi için de kuş avladıkça avladığı kuşların başlarını nehre bırakmasını, onları gördükçe onun iyi olduğunu bileceğini söyler. Buzancar gittiği yerde yetenekleriyle dikkat çeker ve oradaki insanların başına geçer. Buzancar yavaş yavaş tüm Moğolları hâkimiyetine alır. Yalnızca başında Bekiş Han bulunan Uygurlar boyun eğmez. Buzancar, Bekiş'e hücum eder ve onun ulusuna da boyun eğdirir (Ögel, 1993, s. 413-416).

Kazak Türkçesinde bir Cengiznâme: Kazaktñ Tübü

Kıpçak sahasındaki Türk boylarından derlenen Cengiznamelerin en dikkat çekenleri yukarıdaki gibidir. Bu metinlerin *Moğolların Gizli Tarihi* ile ilişkisine daha önce birçok araştırmacı değinmiştir. Bunlar arasında bilhassa İnan ve Ögel'in karşılaştırmalı analizleri önemlidir (İnan,

1934a, İnan, 1987, s. 198-206; Ögel, 1993, s. 413-417). Bu makalede asıl üzerinde durulacak Cengiznâme ise Kazaklara ait bir köken miti olan *Kazantın Tübü* efsanesidir. Daha önce Ögel (1995, s. 194) tarafından ancak özet çapında aktarılan bu anlatının Türkiye Türkçesindeki tam metni aşağıdaki gibidir:

Kazağın Kökü

Altın Bel adında bir han varmış. Hanın sadece Kayşılı Han adında bir oğlu vardı, ondan başka çocuğu yoktu. Bir gün hanın karısı gebe kaldı ve bir kız çocuk dünyaya getirdi: Ay dese ağzı yok Gün dese gözü yok. Annesi kızını görünce çok şaşırıldı. Sonra bir kız doğurdum diye Han'a söyledi. Han "Hiç kimseye gösterme. İnsan görmesin diye bir yere sakla!" dedi. Sonra Han'ın karısı bir kempiri çağırdı, kempire yüz altın verdi. Kempir bu bebeği alıp karanlık demir bir eve koyarak bebeği sakladı.

O kız bir zaman sonra yetişip büyüdü. Büyüdükten sonra bu kız bir gün kempire: "Sen nereye gidersin?" diye sordu. Kempir dedi ki: "Yavrum, parlak bir dünya var, bu parlak dünyada baban var, annen var, başka insanlar var, oraya giderim". Kız "Nineciğim, hiç kimseye söylemem, bana o parlak dünyayı göstersen!" dedi. Kempir de "Tamam, hiç kimseye söylemezsen gösteririm." dedi. Kempir bu kızını dışarı çıkardı. Dışarı çıkardıktan sonra bu parlak dünyayı görünce kızın hayranlıktan aklı başından gitti. O dışarı çıktıkları günlerde ona Allah Teala'nın gözü düştü, Allah'ın emriyle o kız hamile kaldı. Bir zaman sonra karnı büyüdü, kocaman oldu. O kızın hamile olduğunu kempir bildi ve şimdi beni Han öldürecek diye kaygılandı. "Şimdi beni öldürse de kanım ak! Han'ın karısına söyleyeyim." dedi.

Kempir gelip Han'ın karısına "Kızınız hamile kaldı, ben onu hiç kimseye göstermemiştim, öldürseniz kanım ak, diri kalsam yolum ak!" dedi. Han'ın karısı "Sen ona başka ne yaptın?" dedi. Kempir: "Yaptıklarımı saklamam, benim hatam, bir kez dışarı çıkarmıştım. Çıktığı gün hamile kaldı." dedi. Han'ın karısı "Eğer sen fenalık yapmadıysan Han'a cevabı ben kendim veririm." dedi. Böyle dedikten sonra Han'a vardı.

Han'a gelip "Kızınız hamile kaldı Allah'ın emriyle. Onu hiçbir insan görmedi." dedi. Han "Öyleyse öldür onu!" dedi. O kadın Han'a şöyle söyledi: "Han, kızını öldürdü diye nam salsa iyi olmaz.". Bunun üzerine Han: "Şimdi ne yaparsan yap yeter ki gözüm görmesin!" dedi.

Kadın kızını öldürmeye kıyamadı. Onu altın bir sandığa (абдыра) yerleştirdi, sandığın içine azık koydu, ağzını kapatıp akıp giden nehre bıraktı.

O nehrin civarında Domdagul Sokur ile Toktagul Mergen birlikte av avlamaktaydı. Nehrin ortasında sürüklenen sandığı gören Toktagul Mergen: "Ey yoldaşım, suyun ortasında parlayan şey akıp gidiyor. Allah nasip etse onu biz alırız. O zaman sen onun içini ben de dışını alırım. Orada paylaşırız, elimize geçtikten sonra. Birbirimiz arasında tartışma, kavga olmasın." dedi. Domdagul Sokur ise "Ben dışını alırım." dedi. O zaman Toktagul Mergen: "Ben içini alayım. Bir şey çıksa da çıkmasa da benim bahtıma olsun." dedi.

Sonra Toktagul Mergen ipekten bir ipi oka bağlayıp attı. Ok varıp sandığa saplandı. Sandığı çekip sudan çıkardı. Sandığın ağzını açtı. Açtığında gördü ki içinde ayın on dördü gibi bir kız yatıyor. İki de kızı gördükten sonra güzelliğine hayran kaldı. “Kimsin, ne yapıyorsun burada?” diye sordular. Kız, “Ben Altın Bel Han’ın kızıydım. Beni karanlık bir yerde saklamıştı, ben Allah’ın emriyle hamile kaldım. Sonra babam benim öldürülmemi emretti. Annem öldürmeye kıyamadı. Nereye gidecekse de diri gitsin deyip beni bu sandığın içine koydu.” dedi. Toktagul Mergen: “Seni biz alırız, bize varır mısın?” dedi. Kız “Varırım, ben şu içimdeki bebeğimi dünyaya getirdikten sonra ben sana varırım” dedi. Toktagul Mergen: “Böyle olsa tamam” dedi.

Bir zaman sonra kendisinden daha gösterişli olan bir erkek bebek dünyaya getirdi. Sonra Toktagul Mergen nikâh kıyıp kızı aldı. Bozkırda durmayalım diye yurda geldiler. Yurduna geldikten sonra o çocuk yetişip büyüdü, kendisi iyi ve adil biri oldu. O çocuğun adını Şiņgis koydu. O zamanlar onların yaşadığı şehrin padişahı ölmüştü, arkasında bir çocuğu da kalmamıştı. Halkı padişahlık yapacak iyi birini bulamadı. “Şu Şiņgis denen çocuğu padişah yapalım.” dediler. Çocuğu padişah yaptılar, öl desen ölürüz diye yemin verdiler.

O Şiņgis padişahlığında adil oldu, insanlara zulüm etmedi, eziyet etmedi, ülkesi huzurlu oldu, halkta hırsızlık, yalan yok oldu.

Şiņgis doğduğunda Toktagul Mergen, Altın Bel Han’ın kızını almıştı. O kadın Toktagul Mergen’den üç erkek çocuk dünyaya getirdi. O üç çocuk büyüdü. Büyüdükten sonra Şiņgis padişaha sıkıntı verdiler. “Bu babası olmayan bir çocuktu, bunu padişah yapamayız, bizim babamız var, bizden birimiz padişah olmalı!” dediler. Padişah bu üç çocukla münakaşa yaşadı. Sonra padişah “Ben yalnızım, beni bu üçü öldürür.” diye kaçırmaya karar verdi. Annesinin yanına geldi “Ey anne, ben kaçıp gidiyorum, senin üç kötü çocuğun beni öldürecek” dedi. Annesi “Şimdi sen nereye gideceksin? Varacağın yeri bana söyle de git. Ben senin ölü mü diri mi olduğunu nerden bileyim?” dedi. Şiņgis Han: “Nereye varayım? Senin sürüklenip geldiğin nehrin başına varıp orada yatarım. Dedem nehrin diğer tarafında olsa nehri geçebilsem geçerim, geçemezsem nehrin beri tarafında yatarım. Ey anneciğim, benim ölü mü diri mi olduğumu ben sana bildiririm. Bu akıp gelen nehre kuşun tüyünü bırakırım. Kuşun tüyü akıp geçer. Kuşun tüyü akıp geçerse ben diriyimdir, kuşun tüyü akıp geçmezse ben ölmüşümdür. Sağ esen kal!” deyip gitti.

Şiņgis kaçıp nehrin yukarı tarafına doğru gitti. Dedesinin karşı tarafına geldi. Nehri geçemedi ve o tarafta yatıp kaldı. Sonra ava çıktı. Av avlayıp kuş kuşlayıp avın derisiyle ev yaptı, kuşun tüyünü nehre saldı. Kuş tüyü akan su ile sürüklendi ve böylece annesi onun sağ olduğunu öğrendi. Şiņgis kuş tüyünü bir dağ gibi yığdı.

Şiņgis gittikten sonra halk padişahsız kaldı. Kimi padişah yapacağını bilemedi. Sonra “Şu kadının çocuğu iyi bir padişah olmuştu.” deyip onun Börgöltöy isimli çocuğunu Han yaptılar. Börgöltöy ülkeyi bir arada tutup iyi yapamadı. Halkında hırsızlık, düzensizlik ve yalan çok oldu. Adil olmadı, rüşvet ve yolsuzluk ortaya çıktı. Halkı perişan oldu. Halk bir araya gelip keleş kurdu. “Bizim padişahımız adil olmadı, fena oldu. Halkı düzene koymadı. Şiņgis Han padişahımız olduğu zamanlarda halkımızda hırsızlık, yalan, zulüm yoktu. Halkımız çoktu, şimdi az kaldı. Halkımız

bitkin düştü. Börgöltöy padişah olamaz, Şiņgis’ı arayıp bulalım. Onu nereden bulacağız? Nereye gittiğini Allah bilir, başkası bilemez. Bir bilse annesi bilir, ona soralım!” dediler.

Halk toplanıp annesinin yanına geldi. “Şiņgis’in nereye gittiğini biliyor musun? Bu kötü oğlun padişah olamadı, halkı bir arada tutamadı, Şiņgis’in zamanında ülkemiz iyiydi, bu yüzden Şiņgis’ı arayacağız. Biz nereye gittiğini bilmiyoruz, siz bunu bilirsiniz. Biliyorsanız söyleyin!” dediler. Annesi: “Ben söyleyeyim. Varsanız da ve onu bulsanız da buraya gelmez. Gelirse doğruyu söyleyin. Nehrin yukarı tarafında bir halk yaşar. O nehrin boyunda Şiņgis var. Varıp bulduğunuzda yalvarırsanız Şiņgis gelir. Kötü söz söylemeyin. Çoktan beri insan görmedi, ürkmesin!” dedi. “Tamam” deyip yirmi beş kişinin hepsi aramaya gitti.

Bir zaman sonra Şiņgis’in bulunduğu yere geldiler. Şiņgis’in av derisinden yaptığı çadırı, dağ gibi yığılmış kuş tüylerini, at bağlamak için diktığı direği gördüler. “Şiņgis buradaymış” dediler. Şiņgis’in o sırada orada olmadığını, ava gittiğini anladılar. “Biz ona görünmeyelim, bizi görse kaçıp gider. Atımızı bir yere saklayıp kendimiz de kuş tüyüne saklanalım. Uyuyunca onu tutup alalım” dediler. Saklanıp beklediler. Sonra Şiņgis geldi. Direğe “Han’ın atını tutunuz!” dedi. Attan indi ve “Han’ın atını bağlayınız!” dedi. Han eve geldi. Girerken “Han’a kapıyı açınız!” dedi. Eve girdiğinde “Han’ın altına kis koyunuz!” dedi. Oturmadı. “Han’ın önüne yemek koyunuz!” dedi. Yemeği kendisi alıp yedi. Yemeği yedikten sonra uykusu geldi. “Han’a döşek koyunuz!” dedi. Kendisi koyup yattı. Yattığı yerde yirmi dört kişi onu tuttu. Onlar “Ey saygıdeğer Han! Sana hizmet edelim diye yalvarmaya geldik. Siz gittikten sonra ülkemiz perişan oldu. Geri dönünüz! Padişah olup yerinizde durunuz” dediler.

Ülkelerine geri döndüler. Şiņgis’ı yeniden Han yapalım dediklerinde diğer üç kardeşi: “Bunu padişah yapmayız. Bu gitsin, gitmezse onu öldürürüz.” dediler. Sonra halk bir araya gelip keleş kurdu.”Bunu padişah yapsak öldürecekler, onları padişah yapsam ülke düzelmeyecek. Bunların hangisini padişah yapacağımıza anneleri karar versin!” dediler. Annelerine vardılar. “Dört çocuğundan hangisini padişah yaparsa biz ona razıyız.” dediler. Dört çocuğu annesinin yanına geldi. Biri: “Ben padişah olacağım.” dedi, diğeri: “Ben padişah olacağım.” dedi. Dördü de münakaşa ediyordu. Anneleri onlara: “Hepinizde benim çocuğumsunuz. Aranızda kavga etmeyin. Ben dördünüze de adil şeriat uygulayacağım. Bu işiğe (сағым) sadağınızı asın. Işık sadağınızı yukarı kaldırırsa padişah olursunuz.” dedi. Dördü sadaklarını alıp işiğe astı. Üçünün sadakları yere düştü. Sadece Şiņgis’in sadağını ışık yukarı kaldırdı. Altında direği yok, üstünde bağ yok. Orada o kadın halkın hepsini bir araya topladı. “Bunu görünüz. O, Allah’ın emriyle doğdu. Allah’ın emriyle ışık onun sadağını yukarı kaldırdı. Onu padişah yapınız! Bu üçü zorluk çıkarsa üçünü de öldürün! İnsanlar sizler kalabalıksınız. Zorluk çıkarttırmayın!” dedi.

Şiņgis padişah oldu. Perişan yurdu düzene koydu, adil bir hükümdar oldu. Kendine iyi bir kadın aldı. Kadından üç oğlu bir kızı oldu. O, padişahlığı zamanında tüm hükümdarlardan daha iyi oldu. Halkını endişeye düşürmedi. Daha sonra burada iyi bir padişah varmış diye Ürüm şehrinde insanlar gelip Şiņgis’tan bir çocuğunu kendi ülkelerine hükümdar yapmak için istediler. Bir çocuğunu Ürüm şehrine verdi. Kırım şehrinde insanlar gelip Şiņgis Han’ın çocuğunu Han yapmak için istediler. Onlarda bir çocuğunu padişahlık için aldılar. Halife (Kalipa) ülkesinden geldiler. “Bir çocuğunu

bizim ülkemizde padişah yapalım.” dediler. Onlara da bir çocuğunu verdi. Ardından Şiŋgis’in bir balasını da biz alalım diye Ruslar (Orustan) geldi. Onlara erkek çocuğu kalmadığı için Ak Bibe isimli kızını verdi. Ruslar, “Onu padişah yapalım” diye kızı alıp gittiler.

Şiŋgis’in ölümünün ardından adil ve iyi bir padişah gelmedi. Şiŋgis’in üç çocuğu üç şehirde hükümdarlık yapmaya devam etti, şimdi bizde Kazakta hiç biri kalmadı. Öz Janı Bek, Pöpögötöy, Börgöltöy annesinin üç çocuğu bu kötü yöneticilerin atalarıdır. Öz Janı Bek Han’ın oğlu Dosan Han yüz yaşına ulaştı, onun oğlu Ali Han oldu, onun oğlu Bopo Han oldu, onun oğulları çok oldu.

[Şiŋgis’in]Annesinin babası Altın Bel Han, onun oğlu Kayşılı Han, onun oğlu Temir Han, onun oğlu Dosum Han, onun oğlu Esim Han, onun oğlu üç tane oldu: Eñsegey, Baylı, Er Esim, Esim’in oğlu Abılay Han oldu (Radloff, 1870, s. 63-68).

Kazaktıñ Tübü pek çok açıdan Özbek, Tatar ve Başkurtlardan derlenen Çingiznameler ile benzerdir. Ancak diğerlerine göre Alan Ho’a’nın ismine yer verilmediği gibi babasız çocuk doğurma efsanesi de *Defter-i Cengiznâme*’ye göre daha kısa olarak ele alınmıştır. Alan Ho’a yerine hikâyesi anlatılan Altın Han’ın kızı *Moğolların Gizli Tarihi* ve diğer Cengiznâmelerde olduğu gibi parlak bir ışıktan hamile kalır. *Moğolların Gizli Tarihi*’nde sarı bir adam çadıra ışık vasıtasıyla girip Alan Ho’a’nın karnını okşar ve ışık üzerinde sarı bir köpek gibi sürünerek çıkar. *Hannâme*’de de Alan Kowa benzer şekilde hamile kalır. *Defter-i Cengiznâme* ve *Kazaktıñ Tübü*’nde ise karanlık bir eve hapsedilen güzel kız, kendisine yasaklanan dış dünyaya çıktığında gün ışığı ile hamile kalır. Türkçe Cengiznâmelerde ışıktan hamile kalan kız, babasını halka karşı utandırdığı için kovulurken *Moğolların Gizli Tarihi*’nde Alan Ho’a’nın utanç verici olayı kocası öldükten sonra hamile kalmasıyla meydana gelir.

Moğolların Gizli Tarihi’nde Alan Ho’a kabilesiyle birlikte Tunggelik nehri boyunca Duva-sohor ve Dobun-mergan tarafına gelir. Kabileyi ve kızı önce Duva-sohor görür. Dobun-mergan o kabilenin yanına gittiğinde Alan Ho’a adında güzel ve bekâr bir kızın olduğunu öğrenir ve onunla evlenir. *Kazaktıñ Tübü*’nde ise Han kızı annesi tarafından altın bir sandığın içinde nehre bırakılmıştır. O nehrin civarında Domdagul Sokur ile Toktagul Mergen avlanır. Toktagul Mergen sandığı görür ve almak ister. İpekten bir ipi oka bağlayıp atar ve sandığı yakalar. *Defter-i Cengiznâme*’de kız altın bir gemi içinde Tün Denizi’ne bırakılır. Şaba Sokur gemiyi görür ve Tumaül Mergen okla vurarak gemiyi yakalar. *Hannâme*’de ise kız bir sandık içinde Serûş nehrine bırakılır. Orada avlanmakta olan Dam-Buga ve Duvay (Duva-sohor) nehirden gelen sandığı görüp yakalarlar.

Moğolların Gizli Tarihi’de Alan Ho’a Dobun-mergan’dan Bugunotay ve Belgunotay isimli oğullarını, ışıktan hamile kaldıktan sonra da Buhu-hadagi, Buhatu-salci ve Bodonçar-munghah isimli oğullarını dünyaya getirir. *Defter-i Cengiznâme*’de Ülemâlik Körkli ışıktan hamile kalıp

Duyın Bayan'ı doğurur. Tumaül Mergen'den ise Bödenetay ve Belgütay'ı doğurur. Duyın Bayan da büyüyünce Altın Han neslinden Alango ile evlenir. Alango'dan Bodoncar, Kagıncar ve Salcut adında üç oğlu olur. Duyın Bayan'ın ölümünün ardından da Alango ışıktan hamile kalıp Cengiz'i doğurur. *Hannâme*'de Alan-Kowa ışıktan Buzancar'ı Duvay'dan ise on iki oğul dünyaya getirir. *Kazaktıñ Tübü*'nde ışıktan hamile kalan Han kızı Şıngıs'ı Toktagul Mergen'den ise biri Börgöltöy olmak üzere üç oğul dünyaya getirir.

Kazantın Tübü'nde Şıngıs âdil bir hükümdar olur. Annesi ile Toktagul Mergen'den olan üç kardeşi onu kıskanır. Şıngıs annesinin geldiği nehrin kaynağına kaçır. Av derisinden ev yapar ve avladığı kuşların tüylerini nehre bırakarak annesine yaşadığını haber verir. Cengiz/Buzancar, *Defter-i Cengiznâme*'de ve *Hannâme*'de de hemen hemen *Kazaktıñ Tübü*'ne benzer şekilde kardeşlerinden kaçır. Yalnız *Hannâme*'de Buzancar, kuş tüylerini değil kuş kafasını nehre bırakır. *Defter-i Cengiznâme*'de ise Cengiz'in kuşağı gün ışığına değip asılı kalmasına ve sadağı almaya hak kazanmasına rağmen kardeşleri onu öldürme niyetinden vazgeçmez ve bu yüzden Cengiz kaçır. *Moğolların Gizli Tarihi*'de Alan Ho'a çocuklarının birbirlerine destek olmasını okları örnek göstererek anlatır. Alan Ho'a'nın ölümünün ardından Bodançar diğer dört kardeşi tarafından dışlanır. Bodançar Onan nehri boyunca gider kedisine ottan bir kulübe yapar. Bol sayıda kuş avlar. Kuş tüyleri etrafa dağılır.

Kazaktıñ Tübü ve *Defter-i Cengiznâme*'de Börgöltöy'ün yönetiminden şikâyet eden halk annesinden Şıngıs'ın yerini öğrenip gider getirir. *Moğolların Gizli Tarihi*'de Bodançar'ın büyük kardeşi Buhu-hatagi nehir boyunca kardeşini aramaya çıkar ve Bodançar ile karşılaşır.

Kazaktıñ Tübü'nde ülkesine dönen Şıngıs hala kendisine kin besleyen kardeşleri karşısında sadağını ışığa asmak suretiyle üstünlüğünü kanıtlar ve onlar da Şıngıs'a biat eder. Şıngıs adil bir hükümdar olarak ülkeyi yönetir. Çocukları da diğer ülkelere yönetici olur. Şıngıs'ın ölümünün ardından Kazakları kötü hanlar idare eder. Ancak sonra Altın Bel Han'ın oğlu Kayşılı Han'ın soyundan gelen Abılay Han Kazakların başına geçer. *Defter-i Cengiznâme*'de ülkesine dönen Cengiz kötü kardeşlerini öldürür. Börte Kuçin ile evlenir. Dört oğlu olur ve ülkesini oğulları arasında paylaştırır. *Hannâme*'de ise Buzancar gittiği yerdeki insanların başına geçer. Tüm Moğolları hâkimiyeti altına alır ve ona boyun eğmeyen Uygur Hanı Bekiş'e boyun eğdirir. *Moğolların Gizli Tarihi*'de ise Bodançar kardeşlerine Tunggelik nehri civarındaki halkın dağınık ve zayıf olduğunu kardeşlerine söyler. Bodançar'ın önderliğinde o halkı yağma edip zenginleşirler.

Kazaktıñ Tübü göstermektedir ki Kazaklar arasında Cengiz Han'a dair anlatılar XIX. yüzyıla kadar yaşatılmıştır. *Moğolların Gizli Tarihi*'nin içeriği XX. yüzyılda Alman Sinolog ve

Mongolist Erich Haenisch ve Rus bilim insanı S. A. Kozin tarafından neşredilene kadar kimse tarafından detaylı incelenmemiştir. Kitabın adı yalnızca Ming hanedanlığının tarihinde geçse de Çin'deki Moğol hanedanlığının resmi tarihi Yuan-şi bile bu kitaptan faydalanmamıştır. Nitekim isminden de anlaşıldığı üzere “gizli tarihtir” (İnan, 1942; İnan, 1987, s. 511). Dolayısıyla bu anlatılar Cengiz Han devrinden beri onun soyuyla ilgili Türk boyları arasında söylene gelen efsanelerin kayda alınmış halleridir. Yüzyıllar içerisinde Cengiz Han ve atalarına dair bilgilerden bazıları korunurken örneğin Bodançar'ın hikâyesinin Şiņgıs'a mal edilerek anlatılması gibi bazı farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Cengiz Han'ın atalarının geçmişte nehir kenarında göç eden güzel bir kadının avlanmakta olan iki kardeşten biriyle evlenmesi, o kadının kocası olmadan ışıktan hamile kalması, kadın hakkında dedikodular çıkması üzerine okları örnek göstererek kardeşlerin birbirine destek olmasını istemesi veya sadağın gün ışığıyla yukarı kalkması, ışıktan doğan oğlun dışlanması, Cengiz'in, annesinin kocası tarafından fark edildiği/bulunduğu nehrin boyunu takip ederek atalarının topraklarına yaklaşması, orada ilkel şartlarda, avcılıkla hayatta kalması ve avladığı kuşların tüylerinin fazlalığı, kardeşleri veya eski obasının sakinleri tarafından aranması, orada yeni kabileler tanıyan oğlun onları hâkimiyeti altına almanın yollarını bulması, kardeşleriyle birleşip bu kabileyi ele geçirmesi veya ülkesine dönen oğlun ülkenin hükümdarı olması geçtiğimiz yüzyılda içeriğini öğrendiğimiz *Moğolların Gizli Tarihi* ile yüzyıllardır anlatıla gelen *Kazaktıñ Tübü* ve diğer Cengiznâmelerle ortak motiflerdendir.

Şiņgıs'ın sadağını ışığın yükseltmesiyle “çok eskilerden gelen, muhteşem bir Proto-Türk düşüncesini yansıtan” *Kazaktıñ Tübü*'ndeki İslami tesir *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre bazı kavramların İslam anlayışı içinde aktarılmasına neden olmuştur (Ögel, 1995, s. 115). Kız, gece çadırdan giren ışığın karnını okşamasıyla değil güneşe çıktığında Allah'ın onu çok beğenmesiyle hamile kalır. Mitteki bu İslamlaşma Alan Ho'a kültünün varlığını hala güçlü bir şekilde sürdürdüğü Timurlulara ait mezar kitabelerinde daha açık görülmektedir:

“..Emir Budancir. Bu asilzadenin babası malûm değildir, anası ise Alankuwa'dır. Hikâye ederler ki bu (oğul) onun tarafından zina ile (peyda) edilmiş değil, fakat Tanrı'nın arslanı Galip Ali bin Ebi Talib'in –Allah ona kerem eyleye- soyundan birinin temiz ışığı dokunmasıyla peyda olmuştu” (İnan, 1960; İnan, 1987: 592)... “(Alankuwa) tab'an sadakatli ve iffetli idi, fahişe değildi; o, yüce kapından giren ve insan şeklinde tecelli edenışiktan oldu. Bu (ışık insan) Emîrû'l-mü'minin Ali bin Ebi Talib'in evladından olduğunu söyledi. Onun (Alankuwa'nın) bu iddiası asil torunlarının herkese (karşı) galip olmalarıyla tasdik olunuyor (İnan, 1960; İnan, 1987, s. 596).

Efsanede Han kızının gün ışığına çıkmasıyla hamile kalması ve ışığın Şiņgıs'ın sadağını yukarı kaldırması Türklerdeki ışık kültürüyle ilişkilidir. Türk mitolojisinin temelinde var olan ışık

kültüne göre Türkler, Gök Tanrı'nın ışıklı olan gökte olduğuna ve ışığın da tanrının sembolü olduğuna inanmışlardır (Çetin, 2011, s. 5). Gumilev Türk halklarının kadim inancında tapınma objesinin gün ışığı olduğunu belirtir (2004, s. 106). Oğuz Kağan Destanı'nda da ışığın kutsallığı, doğumla ve seçilmişlikle bağlantısı dikkat çeker. Oğuz Kağan'ı doğurmak üzereyken annesi Ay Kağan'ın gözü parlar. Oğuz Kağan Tanrı'ya yakarırken gökten ışık halinde Gök Tanrı'yı andıran güzel bir kızın indiğini görür ve onunla evlenir. Urum Han'a yaptığı seferde de çadırına giren ışıktan gök yeveli bir erkek kurt çıkar ve zafer kazanması için Oğuz Kağan'dan onu takip etmesini ister (Bang-Kaup ve Arat, 1936, s. 11, 15, 19). Cengiz Han'ın cedlerinin Alan H'oa'nın ifade ettiği gibi Tanrı oğlu olmaları ve onların gelecekte bütün insanların hanı olacakları düşüncesi Cengiz Han'ın cihan hâkimiyeti iddiasının da temellerini oluşturmaktadır. Güneşin oğlu olarak da (el-Ömeri, 2014, s. 58) adlandırılan Cengiz Han tanrısal kökeni olduğunu ortaya koyan bu mitem faydalanarak "Gökte bir Tanrı, yerde bir hükümdar" iddiasını güçlendirmiştir (Çevik, 2015, s. 49), Tanrı'nın yer yüzündeki temsilcisi olduğunu belirtmiştir.

Cengiz Han'ın mitolojik köklerinin Moğollardan başka Türkleri de yakından ilgilendirdiği görülmektedir. Özellikle gün ışığı ve kurt gibi kutsal motifler Türklerde ancak kendileriyle alakalı, benimsedikleri hükümdarlara dair anlatılarda saklanmış olmalıdır. Öyleyse bu anlatıları bazı Türk boylarının Cengiz Han'ın zuhurundan beri benimseyip nesilden nesle aktardıkları ve Cengiz Han'ı kutsal bir şahsiyet olarak kabul ettikleri kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca *Moğolların Gizli Tarihi*'nin yazım aşamasında Türklerde nesilden nesle aktarılan bu anlatıların ne derece etkili olduğu da düşünülmelidir. Eğer Gizli Tarih okunarak söz konusu mitoloji Türk boylarına öğretilmediyse muhtemeldir ki Gizli Tarih'in yazımı sırasında bu halk anlatılarından faydalanılmıştır. Belki de Moğolca olarak detaylarını öğrendiğimiz bu anlatı ilk kez Türkçe olarak söylenmeye başlanmıştır.

Bir başka olasılık da Moğol boyları ile Türk boyları arasındaki etkileşimle bu anlatıların Türklere aktarılmasıdır. Cengiznâmelerin Kırgız ve Oğuz gibi Moğol hâkimiyetinde doğrudan yer almayan boylar arasında değil de Kazak, Özbek, Tatar ve Başkurt gibi Cengiz Han'ın soyundan Hanlar tarafından uzun süre idare edilen boylarda karşımıza çıkması Türk-Moğol etkileşimini ve hatta Türklere bu anlatıların kutsal bir metin gibi dayatıldığını da akıllara getirmektedir. Türkler ve Moğollar arasındaki etkileşim mümkün görünmektedir. Ancak Türk ve Moğollardaki üslup farklılığı da dikkate alınmalıdır. Türk boyları gerek Orhun Kitabeleri gibi bin yıldan eski olan anıtsal eserlerinde gerekse de günümüze kadar ulan Manas Destanı gibi folklor eserlerinde gerçekçi bir anlatımı tercih etmişlerdir. Olaylar mantık dairesi içinde gerekçelendirilmiş, mitolojik, fantastik ve dinsel ifadeler eserin geneli içerisinde küçük

kalmıştır. *Moğolların Gizli Tarihi* de bu tarz bir kurguya ve tarihsel bakışa sahip bir metindir. Alan Ho'a'nın sıra dışı hamileliğine bile mantıklı yorumlar getirebilmemize olanak sağlayan ipuçları sunmasıyla dürüst bir anlatımı vardır. Moğol destancılık geleneği ise Cangar Destanı'nda olduğu gibi yoğun mitolojik ve dinsel öğelerle bezelidir (Çelebi, 2022). *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki olayların Moğollar tarafından XVII. yüzyılda yeniden yorumlanarak yazıldığı *Altan Topçı* de benzer şekilde Budist mitolojisinin ağır etkisini her satırında hissettirir³ (Gülensoy, 1974). Dolayısıyla *Moğolların Gizli Tarihi*'nin tarz ve içerik bakımından Türk bakış açısı içerisinde yapılandırıldığını, Alan Ho'a ve benzeri anlatıların da Türk anlatıcılardan derlenip bir araya getirildiğini düşünmek mümkündür.

Kazaktıñ Tübü'nde Şiñgıs, adil ve iyi bir hükümdar olmasının yanında ürkek ve savaşmaktan kaçınan bir kişiliğe sahiptir. O kardeşleriyle savaşmayı hiç düşünmez. Onu ülkesine getirmek için giden insanlar ise onu ürkütmekten çok çekinirler. Halkı onun yeniden ülkesinin başına geçmesini istediğinde o hala kardeşleri tarafından öldürülmekten korkmaktadır. Anlaşılan o dönemki Kazakların zihninde hükümdarlık kişinin güç ve zorbalıkla elde edebileceği bir hak değil, kişiye Tanrı tarafından bahşedilmiş tartışılmaz bir hak, nitelik ve güçtür. Şiñgıs ile hükümdarlık öylesine bir bütün halindedir ki o halkından uzakta avlanarak, yapayalnız yaşadığı yerde bile etrafındaki eşyalara hükmetmektedir. Anlatının bütününde Türk kültüründeki tanrısal "kut" gücü (Karakaş, 2009) Şiñgıs ile beden kazanmıştır. Şiñgıs'ın sadağının gün ışığında asılı kalması da bu "kut"un yüceliğinin, onun diğer hükümdarlardan üstünlüğünün göstergesidir. Dahası hükümdarlık onun kalıtsal olarak aktardığı bir beceridir ki yabancı ülkelerden insanlar onun neslini kendi hükümdarları yapmak için talepte bulunurlar. Bu Tanrısal kut onun nesebinden gelen cinsiyet fark etmeksizin tüm fertlerine bahşedilmiştir. Nitekim Ruslar onun erkek evladını bulamayınca kızını Han olarak başlarına geçirmeyi isterler. Kazakların zihnindeki bu Cengiz Han imajı gerçek Cengiz Han'ın kişiliği ile bazı benzerlikle ve farklılıklar içerir. Cengiz Han da tam anlamıyla kana susamış, problemleri savaşla çözmeye çalışan biri değildi. Hâkimiyet kurduğu ülkelerde de barışı ve düzeni sağlamaya öncelik verirdi. Onun Kazakların zihninde ideal hükümdar olarak tasavvur edilmesi geçmişin ihtişamından ve sonraki yüzyıllarda yaşanan bitmek bilmeyen savaş ve kaostan kaynaklandığı düşünülebilir.

Kazaklarda Hanlar, Aksüyek'e (akkemik) dâhil olan yani Cengiz Han'ın "Altın Soy"ndan gelen kişilerden çıkmıştır (Erdoğan, 2019, s. 604). Efsanede de Şiñgıs'ın ölümünün ardından Kazaklara iyi bir Han'ın gelmediğinin, zira Şiñgıs'ın çocuklarının başka halklara gittiğinin

³ *Moğolların Gizli Tarihi* ile *Altan Topçı*'deki Cengiz Han'ın soy kütüklerinin kıyaslanması için bkz (Gülensoy, 2007: 258-264).

belirtilmesi Şiņgıs'ın Kazakların Hanı olduğuna inanıldığını göstermektedir. Ancak efsanenin ilerleyen kısmında doğrudan Şiņgıs Han'ın soyundan olmasa da ışıktan hamile kalan kızın ağabeyinin, Altın Bel Han'ın oğlu Kayşılı Han'ın soyundan Abılay Han'ın Kazakların başına geçtiği söylenmektedir. Meşhur Kazak hükümdarı Abılay Han'ın soyunun Cengiz Han'a dayandığı bilinmekteyse de efsanede Abılay Han'ın Şiņgıs Han'dan değil de Kayşılı Han'dan geldiğinin belirtilmesi dikkat çekicidir. Bu durumda Türkistan'da Cengiz Han'ın soyundan ayrı olarak Cengiz Han'la aynı kökten gelen başka bir "kut" sahibi Han soyunun olduğuna dair Kazaklarda bir takım inanışların mevcudiyeti ihtimali doğmaktadır.

Kayşılı Han'ın şeceresinin efsanenin derlendiği tarihten neredeyse yüz sene önce ölen Abılay Han'la bitmesi de önemli bir noktadır. Bu durumda Abılay Han, Kazaklar için anılmaya değer Hanların sonuncusu olarak gösterilmiştir. Nitekim Abılay Han (1771-1781), Kasım Han (1511-1518) ve Tevekkel Han (1583-1599) ile birlikte Kazakların üç Cüzünü (Küçük, Orta, Ulu) hâkimiyeti altında birleştiren büyük hanlardan biridir. Orta Cüz kökenli Abılay Han'dan sonra merkezi Hanlık sistemi zayıflamış ve Cüzler kendilerine ayrı ayrı hanlar seçmiştir (Moidabayeva, 2002, s. 40). Bu sebeple Kazaklar, Abılay Han'ı ve hüküm sürdüğü ihtişamlı yılları özlemle yad etmişlerdir.

Sonuç

Kazaklardan derlenen ve Kıpçak coğrafyasındaki diğer Türk boylarının Cengiznamelerinin içeriğiyle uyuşan *Kazaktıñ Tübü* Kazakların kökleri hakkında ve Cengiz Han'ın soy kütüğü hakkında efsanevî bilgiler vermektedir. Radloff tarafından derlenen bu metinde kocası olmadan gün ışığı altında Tanrı'nın beğenmesi üzerine hamile kalan güzel bir kız tanrısal kuta sahip seçilmiş bir oğul dünyaya getirmektedir. Bu da en meşhuru İsa ile ilgili olarak anlatılan kocası olmadan tanrısal güçler tarafından hamile kalan bakire mitlerine benzemektedir. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde ise bu olay eski Türk ve Moğol inançlarında kutsal sayılan gün ışığı ve köpek ile ilişkilendirilmektedir. Türklerden derlenen diğer Cengiznameler gibi İslam tesiri altında yeni bir biçim kazanan *Kazaktıñ Tübü*'ndeki Şiņgıs karakteri ile Cengiz Han'ın kendisinin değil onun nesiller önceki atası Bodançar'ın öyküsü anlatılmıştır. Buradan da anlaşılıyor ki Cengiz Han'ın kutsal soyunun anlatılmasında ışıktan hamile kalan Alan Ho'a'nın mühim bir yeri vardır. Bundan dolayı Cengiz Han'ın Hanlık yetkilerinin meşruiyeti için kutsal ışıkla dünyaya gelen ve hükümdarlık gücü Tanrı tarafından kendine ve soyuna bahşedilen Bodançar ile örtüşürüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Alan Ho'a da ışıktan doğan çocuklarının ayrıcalıklı olduklarını ve gelecekte bütün insanların hanı olacaklarını ifade etmiştir. Işıktan hamile kalan

Alan Ho'a söz konusu anlatılarda ve hatta Timurluların mezar kitabelerinde kendine yer bulmuş ve Türklerde güçlü bir kült olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuştur. Ancak diğer Cengiznamelere göre *Kazaktıñ Tübü*'nde Alan Ho'a isminin kullanılmaması dikkat çekicidir. *Kazaktıñ Tübü*'nde Şiñgıs savaşı bir hükümdar değildir. O, ürkek, hatta korkak bir karakterdedir. Onu halkı nazarında değerli kılan şey savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar değil adil ve iyi bir yönetici olmasıdır. Şiñgıs, Tanrı tarafından bahşedilen "kut"un vücut bulmuş halidir. O ve soyu özlem duyulan ideal Hanlardır. Ruslarda olduğu gibi Cengiz Han'ın nesli tarafından yönetilen uluslar güçlenir ve büyür. Ama aynı anneden doğsa bile rağmen ı ışık tarafından rahme bırakılmayan kişilerin soyları halklarını doğru şekilde idare edemezler. Bu anlayış Kazaklardaki Cengiz Han imajını net bir şekilde ortaya koymaktadır. *Kazaktıñ Tübü*, Türk ve Moğol kabilelerinde Cengiz Han'ın soyu hakkındaki en eski ve ortak temalı anlatının Kazak topraklarında da XIX. yüzyıla kadar söylenegeldiğini göstermektedir. Geniş Türk coğrafyasında birbirleriyle neredeyse aynı motiflere sahip bir anlatının *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki önemli detaylarla anlatılması bu efsanenin yalnızca Moğol hâkimiyetinin etkisinde oluşmadığını belki de ilk defa Türklerin arasında ortaya çıktığını düşündürmektedir. Nitekim Türklerin ve Moğolların destancılığı ve tarihçiliği kıyas edildiğinde *Moğolların Gizli Tarihi*'nin üslup ve muhteviyat bakımından Türk bakış açısı içerisinde yapılandırıldığını, Alan Ho'a ve benzeri anlatıların da Türk anlatıcılardan derlenip bir araya getirilmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Altınkaynak, E. (2007). Cengiznâme Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 1-20.
- Bang-Kaup W. ve Arat R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Çelebi, Ö. (2022). *Moğol Destancılık Geleneği ve Moğolca Cangar Destanı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Çetin, N. (2011). *Türk kültüründe ışık kültü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Çevik, M. (2015). Moğolların Cihan Hâkimiyet Anlayışı, Dayanak Noktaları ve Bu Konudaki Bazı Uygulamaları. *Electronic Turkish Studies*, 10(13), 43-56
- Çöloğlu, R. (2022). Toltoy'un Kara-Koo'dan Çıkışı ve Ergenekon, Gök Türk ve Oğuz Han Destanlarıyla Ortak Motifleri. *Kahramanın Gölgesinde, Türk Destan Geleneği Üzerine Çalışmalar*. Çanakkale: Paradigma Akademi
- El-Ömeri. (2014). *Şihabeddin b. Fazlullah, Mesaliku'l Ebsar*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

- Erdoğan, A. (2019). Kazak Türklerinde İdari Yapı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 592-612.
- Gumilev, L. N. (2004). *Eski Türkler*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). Cengizhan'ın Soy Kütüğü. *Electronic Turkish Studies*, 2(2), 257-275.
- Gülensoy, T. (1974). Altan Topçı. *Belleten*, 38(152), 597-634.
- İnan, A. (1934a). Destan-ı Nesli Çengiz Han Kitabı Hakkında, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 3(25).
- İnan, A. (1934b). Destan-ı Nesli Çengiz Han Kitabı Hakkında, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 3(28).
- İnan, A. (1942). Moğolları Gizli Tarihi. *Belleten*, 21(22).
- İnan, A. (1960). "Gûr Emîr" Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri, *Belleten*, (24)(93).
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Karakaş, S. (2009). Kut-Tanrı ilişkisi bağlamında Türklerde Yönetim Erkinin İlahi Temelleri. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(4), 29-44.
- Moidabayeva, D. (2002). Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme. *Bilig*, S, 21, 27-44.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar).I. Cilt*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar). II. Cilt*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Radloff, W. (1870). *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens III. Kirgisische Mundarten*.
- Şişman, B. (2008). "Defter-i Çingiznâme" ve Türk Destanlarındaki Kahraman Tipolojisi Açısından "Cengiz Han". *Journal of International Social Research*, 1(2).
- Temir, A. (1986). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü C. I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Abstract

The works dealing with the life of Genghis Khan and his generation are called Genghisnâmes. XIII. The Genghisnâmes, written in the 16th century, recount the life, personality, and conquests of the Mongol ruler Genghis Khan by the Turks, led by Genghis Khan's sons. *Kazaktiñ Tübü*, one of the Genghisnâmes written by the Kazakhs, symbolizes Genghis Khan with the figure of "Şiñgis" and tells about his ancestors, his mother, his mother's unusual pregnancy, his birth, his ruling abilities, his being chosen by God, and the generations that follow him. At the end of the legend, the kinship between Abılay Khan, the Great Khan of the Kazakhs, and Şiñgis is mentioned. In the article, after translating *Kazaktiñ Tübü* to Turkey Turkish, the relevant parts of the works *The Secret History of the Mongols*, *Defter-i Cengizname* and *Hannâme* were compared with *Kazaktiñ Tübü*. The similarities and differences found at the end of the comparison are explained.

In the *Kazaktiñ Tübü* legend, which matches the content of the Genghisnâmes of other Turkish tribes in the Kipchak geography, the girl becomes pregnant in the sunlight thanks to a virgin God. This beautiful daughter gives birth to a holy, chosen son. This is similar to the myths of the pregnant virgin, the most famous of which are related to Jesus. In *The Secret History of the Mongols*, this event is associated with the daylight and the dog, which are considered sacred in ancient Turkish and Mongolian beliefs. Like other Genghisnâmes compiled from the Turks, the story of the Şingis character in *Kazaktiñ Tübü*, which took a new form under the influence of Islam, is told not of Genghis Khan himself, but of Bodanchar, his ancestor from generations ago. It is understood from this that Alan Ho'a, who was pregnant with the light, has an important place in the description of Genghis Khan's sacred lineage. Therefore, it is understood that for the legitimacy of the Khanate powers of Genghis Khan, he was associated with Bodanchar, who was born with the holy light and whose reigning power was bestowed on himself and his descendants by God. As a matter of fact, Alan Ho'a also stated that his children born of light are privileged and that they will be the inn of all people in the future. Being pregnant by the light, Alan Ho'a found a place for himself in the aforementioned narratives and even in the tomb inscriptions of the Timurids and revealed that it continued to exist as a powerful cult among the Turks. However, it is noteworthy that the name Alan Ho'a is not used in *Kazaktiñ Tübü* according to other Genghisnâmes. In *Kazaktiñ Tübü*, Shyngis is not a warrior ruler. He has a timid, even cowardly character. What makes him valuable in the eyes of the people is not the heroism he showed in the wars, but the fact that he was a fair and good ruler. Şingis is the incarnation of the "kut" bestowed by God. He and his descendants are the ideal Khans longed

for. As with the Russians, the nations ruled by Genghis Khan's generation grow stronger and larger. But the descendants of those who are not conceived by the light, even though born of the same mother, cannot properly govern their people. This understanding reveals the image of Genghis Khan in the Kazakhs. *Kazaktiñ Tübü*, the oldest and most common themed narrative about Genghis Khan's ancestry in Turkish and Mongolian tribes also dates back to the XIX century in Kazakh lands. It shows that it has been said until the century. The fact that a narrative with almost the same motifs in the vast Turkish geography is told with important details in *The Secret History of the Mongols* makes us think that this legend was not formed only under the influence of Mongolian domination, but perhaps emerged among the Turks for the first time. As a matter of fact, when the epic and historiography of the Turks and Mongols are compared, it is possible to say that *The Secret History of the Mongols* is structured in terms of style and content within the Turkish perspective and that Alan Ho'a and similar narratives may have been compiled and brought together from Turkish narrators.